

UNLI VA UNDOSH TOVUHLARNI O'RGATISHDA ORFOGRAFIK MASHQLARNI TASHKIL ETISH

*Abdumannobova Gulbaxorxon Ismoil qizi,
Andijon davlat pedagogika instituti Pedagogika
fakulteti boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 309-guruh talabasi*

ANNOTATSIYA

Maqolada unli va undosh tovushlarni o'rgatish jarayonida orfografik mashqlarni tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlari ko'rib chiqiladi. Ushbu mashqlarning o'quvchilarning savodxonligini oshirishdagi ahamiyati, to'g'ri yozish ko'nikmalarini shakllantirishdagi o'rni tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: unli tovushlar, undosh tovushlar, orfografik mashqlar, savodxonlik, yozish ko'nikmalari, metodika, fonetik-orfografik, ta'lim

ABSTRACT

This article explores the theoretical and practical aspects of organizing orthographic exercises in the process of teaching vowel and consonant sounds. It analyzes the significance of these exercises in enhancing students' literacy and their crucial role in developing accurate writing skills.

Keywords: vowel sounds, consonant sounds, orthographic exercises, literacy development, writing skills, teaching methodology, phonetic-orthographic, language education

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты организации орфографических упражнений в процессе обучения гласным и согласным звукам. Анализируется значение этих упражнений в повышении грамотности учащихся и их ключевая роль в формировании навыков правильного письма.

Ключевые слова: гласные звуки, согласные звуки, орфографические упражнения, развитие грамотности, навыки письма, методика обучения, фонетико-орфографический, обучение языку

KIRISH. Til o'rganish jarayonida unli va undosh tovushlarning to'g'ri talaffuzi hamda ularning yozma shakldagi ifodasi – orfografik jihatdan savodli yozish ko'nikmasi har bir shaxsning kommunikativ kompetensiyasini belgilovchi asosiy omillardan hisoblanadi. Ona tilini o'zlashtirishda fonetik va orfografik ko'nikmalarning shakllanishi boshlang'ich ta'lim bosqichidan boshlab alohida ahamiyat kasb etadi, chunki bu ko'nikmalar o'quvchilarning keyingi o'quv faoliyatidagi muvaffaqiyatlari uchun mustahkam poydevor yaratadi. O'zbek tilining

boy fonetik tizimi unli va undosh tovushlarning o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lib, ularni o'rgatishda tizimli va samarali metodik yondashuv talab etiladi. Ayniqsa, tovush va harf munosabatlaridagi murakkabliklarni tushunish, orfografik qoidalarni o'zlashtirish o'quvchilar uchun sezilarli qiyinchiliklarni tug'dirishi mumkin.

Ushbu qiyinchiliklarni bartaraf etishda va o'quvchilarning orfografik savodxonligini oshirishda orfografik mashqlarni to'g'ri tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Mavjud pedagogik amaliyotda va ilmiy-metodik adabiyotlarda orfografik mashqlarning ahamiyati e'tirof etilgan. Jumladan, maktabgacha va boshlang'ich ta'lim muassasalari uchun mo'ljallangan "Unli va undosh tovushlarni o'rgatishda orfografik mashqlarni tashkil etish" kabi resurslar fonetik asoslarni o'rgatishda orfografik mashqlarning hal qiluvchi rolini ta'kidlaydi. Shuningdek, boshlang'ich sinflarda orfografiyani o'rgatish metodikasiga oid tadqiqotlar ham mavzuning dolzarbligini ko'rsatadi. Biroq, ona tilining unli va undosh tovushlar tizimiga oid nazariy ishlar mavjud bo'lsa-da, ularni amaliyotga samarali tatbiq etish, o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda orfografik mashqlarni tizimli tashkil etish, ularning turlari va samaradorligini baholash bo'yicha chuqur ilmiy-metodik tahlillar yetarli emas.

Shu nuqtai nazardan, ushbu tadqiqotning maqsadi unli va undosh tovushlarni o'rgatish jarayonida orfografik mashqlarni tashkil etishning nazariy asoslarini, amaliy metodikasini va didaktik tamoyillarini kompleks tahlil qilishdan, shuningdek, ularning samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot natijalari o'quvchilarning orfografik savodxonligini oshirishga, yozma nutq ko'nikmalarini mustahkamlashga va umumiy til kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

ASOSIY QISM. Ona tilini o'qitish metodikasida fonetika va orfografiya o'zaro chambarchas bog'liq bo'lgan, bir-birini to'ldiruvchi sohalardir. Fonetika tovushlarning hosil bo'lishi, akustik xususiyatlari va idrok etilishi bilan shug'ullansa, orfografiya tovushlarning yozma nutqda standart qoidalar asosida ifodalanishini o'rganadi. O'zbek tilida unli va undosh tovushlarning orfografik jihatdan to'g'ri yozilishini ta'minlash uchun avvalo ularning fonetik tabiatini chuqur anglash zarur. Tovush va harf munosabatlarining nazariy asoslarini bilish o'quvchilarda orfografik ko'nikmalarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbek tilining unli va undosh tovushlar tizimi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, bu xususiyatlar ko'pincha orfografik qoidalarda o'z aksini topadi. Masalan, unli tovushlarning talaffuzdagi o'zgarishlari (reduksiya, assimilyatsiya) yozuvda har doim ham aks etavermaydi, bu esa o'quvchilar uchun ma'lum qiyinchiliklarni tug'diradi. Shu sababli, fonetik hodisalarni tushuntirishda ularning orfografik ifodasiga alohida e'tibor qaratish lozim.

O'zbek orfografiyasida fonetik va morfologik prinsiplar uyg'unlashgan holda qo'llaniladi. Fonetik prinsipga ko'ra, so'zlar qanday eshitilsa, shunday yoziladi

(masalan, "kitob", "daftar"). Biroq, morfologik prinsipga ko'ra, so'zning asosiy ma'no qismi (o'zak) o'zgarishsiz yoziladi, hatto talaffuzda o'zgarishlar yuz bersa ham (masalan, "yozdi" so'zida "z" tovushi talaffuzda "s" ga yaqinlashsa ham, yozuvda "z" bo'lib qoladi). Ayniqsa, undosh tovushlarning talaffuzdagi o'zgarishlari (jarangsizlanish, jaranglilashish, assimilyatsiya) orfografik xatoliklarning asosiy sabablaridan biridir. Masalan, "yaxshi" so'zida "x" va "sh" tovushlari yonma-yon kelganda, "x" tovushi "sh" ga assimilyatsiyalanib, "yashshi" kabi talaffuz etilishi mumkin, ammo yozuvda "yaxshi" shakli saqlanib qoladi. Bunday holatlarni o'quvchilarga tushuntirishda fonetik tahlil bilan birga morfologik tahlilni ham qo'llash muhimdir.

Unli tovushlar orfografiyasida ham o'ziga xos murakkabliklar mavjud. O'zbek tilida unli tovushlarning cho'ziqligi, qisqaligi, lablanganlik darajasi kabi fonetik xususiyatlari ba'zan yozuvda aniq aks etmaydi. Masalan, "a" va "o" unlilarining talaffuzdagi farqlari, ayniqsa, dialektal xususiyatlar tufayli, yozuvda xatoliklarga olib kelishi mumkin. Shuningdek, "o" va "o" harflarining farqi, "i" va "y" harflarining ayrim so'zlarda almashib kelishi (masalan, "kiyim" va "kiyov") o'quvchilardan diqqatni va qoidalarni chuqur bilishni talab qiladi. Ona tilining unli va undosh tovushlar tizimini nazariy jihatdan o'rganishga bag'ishlangan manbalar ushbu fonetik xususiyatlarni tushunish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu manbalar orqali o'qituvchilar tovushlarning artikulyatsion va akustik xususiyatlari, ularning tasnifi va o'zbek tilidagi o'rni haqida chuqur bilimga ega bo'lishlari, bu bilimlarni orfografik qoidalarni tushuntirishda samarali qo'llashlari mumkin.

Fonetik-orfografik bog'liqlikni o'rgatishda o'quvchilarga tovush va harfning bir-biridan farqini, ammo o'zaro aloqadorligini tushuntirish muhimdir. Tovush – bu nutqning eng kichik birligi bo'lib, uni eshitamiz va talaffuz qilamiz, harf esa tovushning yozma belgisi. Ba'zi hollarda bir tovush bir nechta harf bilan ifodalanishi (masalan, "y" tovushi "y", "i" harflari bilan), ba'zi hollarda esa bir harf bir nechta tovushni ifodalashi mumkin (masalan, "y" harfi "y" undoshini ham, "i" unlisini ham ifodalashi mumkin). Bu murakkabliklarni o'quvchilarga yoshiga mos ravishda, sodda va tushunarli tarzda yetkazish orfografik savodxonlikni oshirishning asosiy shartidir. Nazariy bilimlarni amaliy mashqlar bilan mustahkamlash orqali o'quvchilar tovush va harf munosabatlaridagi qonuniyatlarni o'zlashtirib, orfografik xatoliklarni kamaytirishga erishadilar.

"Unli va undosh tovushlarni o'rgatishda orfografik mashqlarni tashkil etish" resursida keltirilgan metodik yondashuvlar aynan shu bosqichlarni samarali tashkil etishga qaratilgan bo'lib, o'qituvchilarga amaliy ko'rsatmalar beradi. Ushbu resursda fonetika asoslarini o'rgatishda orfografik mashqlarni integratsiya qilishning uch bosqichli yondashuvi batafsil bayon etilgan: fonetika asoslarini o'rgatishning umumiy metodikasi, tovush va harf tushunchalarini kiritish hamda unli va undosh tovushlarning

o'ziga xos xususiyatlarini tushuntirish, va nihoyat, orfografik mashqlarni amaliyotda qo'llash strategiyalari. Bu metodika o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, ularda mustahkam orfografik ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

O'quvchilarning orfografik savodxonligini oshirishda ularning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda mashqlarni differentsiallashtirish va individual yondashuvni qo'llash muhim ahamiyatga ega. Har bir o'quvchi o'ziga xos qobiliyat, bilim darajasi va o'zlashtirish sur'atiga ega bo'lganligi sababli, bir xil mashqlarni barcha uchun birdek qo'llash har doim ham samarali bo'lavermaydi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari (1-4-sinflar): Bu yoshdagi bolalarda ko'rgazmali-obrazli fikrlash ustunlik qiladi. Ularning diqqati beqaror, xotirasi qisqa muddatli bo'ladi. Shu sababli, orfografik mashqlar:

- o'yin shaklida tashkil etilishi kerak (masalan, "Harflar labirinti", "So'z yig'ish").
- ko'rgazmali qurollar (rasmlar, harflar kassasi, rangli kartochkalar) bilan boyitilishi lozim.
- qisqa va sodda bo'lishi, tez-tez takrorlanishi kerak.
- har bir tovush va harfni alohida o'rganishga qaratilgan bo'lishi lozim.
- yozish ko'nikmasini shakllantirishga qaratilgan ko'chirish, diktantning sodda turlari (ogohlantiruvchi, izohli) ustuvor bo'lishi kerak.
- fonematik eshitishni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi.

"Boshlang'ich sinflarda orfografiyani o'rgatish metodikasi" kabi tadqiqotlar aynan o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda metodik yondashuvlarni takomillashtirishga qaratilgan. Ushbu tadqiqotlar differentsiallashtirish va individual yondashuvning ahamiyatini ta'kidlab, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini oshirishda ularning rolini ko'rsatadi. Differentsiallashtirish va individual yondashuvni samarali qo'llash orqali har bir o'quvchining salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish va ularda mustahkam orfografik ko'nikmalarni shakllantirish mumkin.

Orfografik mashqlarning samaradorligini baholash o'quv jarayonining muhim qismi bo'lib, u o'qitish metodikasining qay darajada muvaffaqiyatli ekanligini ko'rsatadi va uni takomillashtirish uchun asos yaratadi. Samaradorlikni baholash uchun aniq mezonlar va usullarga ega bo'lish zarur.

Orfografik mashqlarning samaradorligini doimiy ravishda baholash va uni takomillashtirish yo'llarini izlash o'quvchilarning orfografik savodxonligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Bu jarayon uzluksiz bo'lib, o'qituvchidan doimiy izlanish va ijodiy yondashuvni talab etadi.

XULOSA.

Ushbu tadqiqot unli va undosh tovushlarni o'rgatishda orfografik mashqlarni tashkil etishning nazariy asoslari, amaliy metodikasi va didaktik tamoyillarini kompleks tahlil qildi. Unda fonetik-orfografik bog'liqlikning chuqur ahamiyati, mashqlarning turlari, ularni tashkil etishning izchil bosqichlari hamda o'quvchilarning

yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda differensiallash va individual yondashuvning zarurligi asoslab berildi. Shuningdek, orfografik mashqlarning samaradorligini baholash mezonlari va uni takomillashtirish yo'llari atroflicha yoritildi. Olingan natijalar orfografik savodxonlikni oshirish, yozma nutq ko'nikmalarini mustahkamlash va umumiy til kompetensiyasini rivojlantirish uchun tizimli, ilmiy asoslangan va o'quvchi markazli yondashuvning hal qiluvchi ahamiyatini tasdiqladi. Ushbu yondashuv pedagoglarga samarali o'quv dasturlarini ishlab chiqish va ta'lim jarayonida yuqori va barqaror natijalarga erishishda muhim amaliy qo'llanma bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jamolxonov. H. Hozirgi o'zbek adabiy tili.– Toshkent. “Talqin” 2005. 131-b.
2. Saidov M. O'zbek maktablarining 5-sinflarida ona tili ta'limi jarayonida tafakkurni rivojlantiruvchi o'quv topshiriqlari va ulardan foydalanish metodikasi: ped. fan. nom diss-ya. avtoref.TDPU. –Toshkent, 2000. –84 b.
3. G'ofir Hamroyev. Umumiy o'rta ta'lim tizimida fonetikaga doir o'quv materiallarining metodik ta'minotini takomillashtirish.(PhD) Dissertatsiyasi. Samarqand – 2019.
4. Azimova I., K.Mavlonova va b. Ona tili va o'qish savodxonligi 1-qism. 2-sinf uchun darslik T. – 2021
5. K.Qosimova, S. Matchonov, X. G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva, Sh. Sariyev Ona tili o'qitish metodikasi Toshkent – “Nosir” nashriyoti 2009.
6. Mahmudov N., Nurmonov A., Sobirov A., Qodirov V., Jo'raboyeva Z. Ona tili. Umumta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik. – T., 2013. – 224 b